

BAYRAMİYE, BAYRAMİLİK

Hacı Bayram Velî tarafından XIV. asrın sonları ile XV. asrın başlarında kurulan ve önemli bir yere sahip tarikatlardan biri. Adını Hacı Bayram Velî (833/1429)'den almıştır. Hacı Bayram, 753/1352 yılında Ankara Çubuksuyu civarında bugünkü söyleyişle Solfasol (Zü't-Fadl) köyünde doğmuştur. Asıl adı Numan'dır. Şeyhi ile Kurban Bayramı'nda tanıştığı ve çok mütevazî olduğundan Bayram adını almış ve bu adla ün yapmıştır. Babası, Koyunluca Ahmed adında bir köylüdür, Safiyüddin ve Abdal Murat isminde iki küçük kardeşi vardır.^[1] Çocukluk hayatı hakkında fazla malûmat sahibi değiliz. Onun meşhûr olması o zamanlarda çok büyük bir kıymet taşıyan müderrisliğiyle başladı. Görev yeri Melike Hatun'un yaptırdığı Kara Medrese'dir.

Hacı Bayram, Kayserili Şeyh Hamîdeddin b. Musa (Somuncu Baba)'ya (815/1412) intisâb ederek ondan feyz aldı. Şeyhinin neş'e ve kemâline olan aşkının sonucu hep onunla birlikte oldu, onunla birlikte Şam ve Mekke'ye gitti. Hac görevini yerine getirerek Aksaray'a geri geldiler. Hacı Bayram şeyhinin irtihâlinden sonra Ankara'ya döndü. Gazalî'nin (ö. 505/1111), Bağdat Nizamiye Külliyesi'nden ve Molla Câmî'nin (898/1492) görev yaptığı medreseden ayrıldıkları gibi Hacı Bayram Velî de Kara Medrese Müderrisliği'nden çok geçmeden ayrıldı. Bu sıralar Anadolu halkı üzerinde Muhyiddin İbnü'l-Arabî (638/1240) Celâleddîn-i Rûmî (672/1273), Sadreddin Konavî (673/1274) ve şeyhi Hamideddin'in nüfûzları hissediliyordu. Hacı Bayram'ın tasavvuf terbiyesinin yanına müderrisliği de eklenince, fikirlerini yayması çok kolay oldu. İrtihalinden sonra da Bayramîlik adıyla ün salan bu tasavvuf ekolü (tarikâtı)'nü, yetiştirdiği müridleri idame ettirdiler.^[2]

Bayramîlik, tasavvuf tarihinde gözle görülür bir yer tutmuştur. Tarikat denilen olgu bir görünümdür. Bunun hayat sahnesine çıkışı ve devamlılığı, ondaki öz'e bağlıdır. Bunun yanında, başta bulunan şeyhin şahsiyeti, teslimiyeti, fedakârlığı ve kendisine intisâb edenlerin kemmiyet ve keyfiyet açısından durumları da göz ardı edilemez. Tabîî bir diğer önemli faktör de, o sıralarda mevcûd olan ortam ve şartlardır. Bunlar bir arada bulunduğu bir tasavvuf ekolü oluşur ve sahnede görevine başlar. Tasavvuf alanında bütün tarikatlarda görülen öz, müntehâ nokta olan melâmettir. Melâmet ise, bir cümleyle ifade edecek olursak nefsi kınamak ve Hakk'ı yüceltmektir. Yani, Tevhîd-i Zât'a varmaktır. Bunun tahakkuku, meşrûiyyet dairesinde olur. Hacı Bayram Velî'de bunları rahatlıkla görürüz.

Silsilesi: Bayramîlik, bir koldan Bayezid Bestamî'ye (261/874) çıkar. Diğeri, bilhassa Halvetîler ve Melâmîler tarafından kabûl edilen silsile olup Hasan Basrî'ye uzanır. Birinci silsile, Ebu'l-Hasan Zarafânî'den Nakşibendiyye silsilesine ulaşır. Bayramîlik'te Aleviyye ve Sıddikiyye nisbeti vardır.

Bayramîlik, kendisinde sesli ve sessiz hatî ve cehrî zikri toplamıştır. Sesli zikri Halvetîlikten, sessiz zikri de Nakşîlikten aldığı kabul edilir.

İhtiyârî ve ıztırârî ölümle zevk edilen vahdet-i vücûd olgusuna inanmak, bu tarikatın fikrî alandaki önemli özelliğidir. Vahdete inanmak diğer tarikatlarda; sonunda varılan bir netice iken; Bayramîler'de, henüz işin başında iken bulunması gereken bir husustur. Bu inanç, zamanla oluş haline gelmelidir. Fenâfillah mertebeleri diye de adlandırılan ve Tevhîd-i Efâl (Fiillerin birlenmesi), Tevhîd-i Sıfât (Sıfatların birlenmesi) ve Tevhîdi Zât (Zâtın birlenmesi), yani sırayla; her fiilin fâilinin, her sıfatın mevsûfunun Allah olduğu ve Allah'tan başka gerçek varlık bulunmadığı şeklinde özetlenen Tevhîd anlayışına çok önem verilir. Hacı Bayram bu Tevhîd mertebelerini "bilmek", "bulmak" ve "olmak" diye ifade eder.^[3]

Bayramîlik, dünya hayatında kimseye yük olmamayı, alınteriyle kazancı esas alır. Bizzât Hacı Bayram, Ankara'da geçimini ziraatle sağlamıştır. Bayramîlik'te aynı zamanda, başkasının da geçim zorlukları karşısında yardımına koşmak prensibi vardır. Bu husus ile ilgili olarak Hacı

Bayram'ın üç aylarda halktan zekât toplayıp fukarasına dağıttığı bilinmektedir. Bu davranış aynı zamanda nefsi kınamaya da işaret sayılabilir.

Bu tarihî gerçeklerin ışığı altında tasavvufî düşünce ve pratik hayat anlayışında görüldüğü üzere, gerek özel hayatında, gerekse devlet büyükleriyle olan ilişkilerinde Hacı Bayram Velî'yi maneviyata aşırı düşkün mistik bir mutasavvıf olmaktan çok, hayatın pratik ve yaşanılır gerçeğine kolayca uyum sağlayabilen, dünyayı ihmal etmeyen, müridlerini son derece disiplinli yetiştiren, çalışma ve hayat mücadelesini teşvik eden, günün büyük kısmını tarlada, bağda çalışarak geçirip zamanında muntazam ibadetini ve zamanında da işini gücünü yerine getiren plânlı bir hayat adamı olarak görüyoruz.

Bayramîlik geleneklerine gelince onları şöylece özetleyebiliriz: Tekke veya bir mecliste toplanmak, oniki rekâtlık bir teheccüd namazı kılmak, sonra zikir halkası oluşturmak, kudûm çalarak çarşuyu dolaşmak. Zikirlerinde "Lâ ilâhe illâllah" derlerdi.

"Gönüle varmak" diye adlandırılan zikirde, gözler kapanır, nefes tutulur ve başlar sağa sola sallanırdı.^[4]

Tarikatın esasları; cezbe, muhabbet ve sırr-ı ilâhî olarak ifade olunabilir.^[5]

Bayramîliğin Hacı Bayram'ın ölümü üzerine iki kola ayrıldığı kabul edilir. Bir kısım, zikr-i cehrîyi kabul ederek Hacı Bayram'ın halifesi Ak Şemseddin'e (864/1459) bağlanmış; bir kısım da diğer halîfesi Bursalı Ömer Dede'ye (880/1475) uyup, zikir ve vird gibi şeylerden, özel giyimden, hatta tekkelerden bile feragat ederek Melâmî adını almıştır.

Bayrâmîlik adıyla ün salan tarikat, Ak Şemseddin koluyla yayılmıştır. Bilhassa Anadolu'da Ankara, İstanbul, Bolu, Bursa, İzmir ve Kastamonu'da yayılmış ve özellikle Türk tasavvuf çevrelerinde etkili olmuştur. Bayramîliğin yukarıda zikrettiğimiz iki şubesinin yanında, ayrıca Tennûriyye, Himmetiyye, İseviyye ve Hamzaviyye kolları vardır. Aziz Mahmud Hüdâî'nin kurduğu Celvetîlik de Bayrâmîlik'den doğmuş ve onun devamı sayılmıştır.

Bayrâmîlik, kurucusunun şahsiyeti dolayısıyla büyük etki bırakmıştır. Onun yetiştirdiği ünlü kişilerden Ak Şemseddin, Mehmed ve Ahmed Bîcan, Melâmiyye-i Bayramiyye müessisi Ömer Dede ve diğerleri, Anadolu'da İslâmî varlığın korunmasında da büyük tesirler icra etmişlerdir. Hacı Bayram Velî, Yunus Emre tarzında ilâhiler yazmıştır. Hacı Bayram Velî' nin (k.s) kabri, önemini ve değerini yükselttiği Ankara'da kendi adıyla anılan camûn avlusundadır. Onun meşhur ilâhilerinden biri şöyledir:

"Çalab'ım bir şâr yaratmış iki cihan aresinde,
Bakıcak dîdâr görünür ol şârın kenâresinde
Nağihan ol şâra vardım, ol şârı yapılız gördüm
Ben dahi bile yapıldım taş u toprak aresinde
Ol şârdan oklar atılır, gelir ciğere batılır
Arifler sözü satılır ol şârın pazaresinde
Şâkirdleri taş yonarlar, yonup üstada sunarlar
Çalab'ın ismin anarlar o taşın her pâresinde
Bu sözü ârifler anlar, cahiller bilmeyip tanlar

BEKTAŞİLİK

Hacı Bektaş Velî tarafından kurulduğu kabul edilen tarikatın adı. Bu tarikatın kuruluşu her ne kadar Hacı Bektaş Velî'ye nisbet ediliyorsa da esas teşekkülü daha sonraki dönemlere rastlar. Bektaşî tarikatının silsilesini Bektaşîler şu şekilde nakledecekler: "Hz. Ali, Hasan-ı Basri, Habib el-Acemi, Davud et-Tai, Ma'ruf el-Kerhi, Şeyh Sırrı es-Sakatî, Cüneyd-i Bağdâdî, Ebû Ali Merâgî, Şeyh Ebû Ali Hasan, Şeyh Ebu Osman Mağribî, Şeyh Ebu Kasım Gurganî, Şeyh Ebû Hasan Harkânî, Şeyh Ebû Farmidî, Fazl İbn-i Muhammed et-Tusi Hoca Ahmed Yesevî, Hoca

Yusuf Hemedâni, Şeyh Lokmanü'l-Horasanî, Pir-i Tarikat Es-Seyyid Muhammed Bektaş-ı Velî İbn-i İbrahimü's-Sânî."

Hacı Bektaş-i Velî'nin neseplerini de şöyle gösterirler: İmam Ali, İmam Hüseyin, İmam Zeynelâbidin, İmam Muhammed Bakır, İmam Musa el-Kâzım, İmam Ali Rıza, İmam Muhammed Nakî, İmam Hasan el-Askerî, İmam Muhammed Mehdi, Seyyid İbrahimü'l-Mükrimü'l-Hicap, Seyyid Hasan, İbni Seyyid İbrahim, Seyyid Muhammedü's-Sânî, Seyyid Mehdi, İbni Seyyid Muhammedü's-Sani, Seyyid İbrahim, İbn Seyyid Hasan, Seyyid Muhammed, İbn İbrahim, İbn Seyyid, Elhak İbn Seyyid Muhammed, Seyyid Musa İbn Seyid İshak, Seyyid İbrahimü's Sani, İbn Seyyid Musa, Seyyid Muhammed eş-Şehir Hacı Bektaşî Velî, İbn Seyyid İbrahimü's-Sânî.

Hacı Bektaşî Velî'nin annesi Şeyh Ahmed Nişâbüri'nin kızı Hâtem Hatun'dur. Bektaş-ı Velî hicrî 645 yılında Nişâbur'da doğdu. 680'de Ahmed Yesevî'nin tavsiyesiyle Anadolu'ya geçti. Kırşehir yakınında "Karabük"e yerleşti, 738 de vefat etti.

Bektaşîlik, Anadolu'nun ortasında ıssız bir köyde doğmuştur. Âlimlerden uzak kaldığı gibi şehirlilerden çok köylüler ve yörükler arasında yayıldı. Hatta çoğu kez göze bile çarpmadı. Ancak tamamıyla kurulduktan ve dal budak saldıktan sonra anlaşıldı. Bektaşîlik her tarikat gibi batınîdir. Bâtına ait birtakım tasavvufî esrar ile içli dışlıdır. Fakat batınîlik meselelerinde öbür tarikatlardan ayrılır. Mâlum olan "Bâtınî"lere yaklaşıp. Bektaşîler her şeylerini gizli tutarlar. Her türlü teşkilatları saklıdır. Birtakım işaretler ve remizler kullanırlar. Buna binâen tarihte meşhur olan "Bâtınî"lerle alâkaları vardır. Tarikatların birçoklarında bulunan "seyr-i sülûk" Bektaşîlik'te yoktur. Muayyen "evrad ve ezkâr" bile mevcut değildir. Ancak "inâbe" ve "ikrar" ile "âyin-i Cem" vardır.

Bektaşîlik'te Ehl-i Beyt'e fazla sevgi gösterilir. Bu muhabbet ifrata kadar varır. Hatta Bektaşîliği mezhep itibarıyla "Ca'ferî"; irfan ve felsefe itibarıyla "Hurûfî" diye tanımlayanlar vardır. Gerçekten Anadolu Bektaşîleri (Alevîler) Ca'ferî mezhebinde olduklarını açıktan açığa söylerler. Mezhepte Ca'ferî, tarikatte Bektaşî ve Alevî bulunduklarını itiraf ederler.

Bektaşîler, Ca'ferî fikhını kabul ettikleri gibi İmamiyye mezhebini de kabul etmişlerdir. Oniki imamı takdis ederler. Hz. Ebû Bekr, Osman, Ömer ile Hz. Âişe'yi pek sevmezler. Bektaşîlik'te az çok tasavvuf, büyük miktarda Hurûfîlik, Ahilik, Bâbailik, Bâtınîlik, Hulûl ve Tenâsuh, Ca'ferîlik, Şîî'lik, İmami'lik, Şâmani'lik, Lama'lık hatta teslis gibi eski ve yeni bir çok unsurlar vardır. Onun için içinden çıkılmaz bir şekil almıştır.

Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşunda Hacı Bektaş Velî dua etmiş, bu nedenle Yeniçeriler onu pir olarak tanımışlardır. Yeniçeri Ocağı'na "Hacı Bektaş Ocağı" denmesi bundan dolayıdır. Bu tarikatın Türkler arasında tutunmasının, yaygınlık kazanmasının sebeplerinden birisi Yeniçerilerle ilgisinin bulunmasıdır. Çeşitli grupları ve cereyanları bünyesinde barındırması, toleransı, tarikat mensuplarının halkla içli dışlı olması; özellikle Bektaşî edebiyatını oluşturan eserlerin Türkçe ile ve halkın rahatlıkla anlayacağı bir üslupla yazılması, Bektaşîliğin yaygınlık kazanmasını sağlayan başlıca hususlardır.

Bektaşîlik Anadolu sınırları içinde kalmamış; Bulgaristan, Romanya, Sırbistan, Mısır, Arnavutluk ve Macaristan'a kadar yayılmıştır.

Sünnî bir yapıya oturan Osmanlı devletinde, Şîî-Bâtınî unsurların karıştığı Bektaşîlik, aynı tempo ile yürüyemedi. Yeniçeri Ocağı'nın etkisi azalınca, hatta Sultan II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nı ilgasıyla Bektaşîlik de ilga edildi. Ancak Sultan Abdülaziz zamanında yeniden canlandı, gelişimini sürdürmeye başladı. 30 Kasım 1925'te tekkelerin kapatılmasıyla Bektaşîlik resmen son buldu.

Bektaşîlik başlıca iki kola ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi Hacı Bektaş Velî'nin evli olduğunu kabul eden Çelebiler koludur. Bunlar, kendilerini Hacı Bektaş Velî'nin neslinden sayarlar. Bu nedenle bunlara "bel oğlu" adı verilir. Bu kol Anadolu'da yaygınlık kazanmıştır. İkinci kol mensuplarına Babağân kolu denilir. Bunlar tarikat yoluyla Hacı Bektaş Velî'ye bağlı oldukları için "yol oğlu" adıyla anılırlar. Bu kola mensup olanlar Hacı Bektaş Velî'nin

bekâr olduğunu kabul ederler. Bu anlayış İstanbul, Rumeli ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde yaygınlık kazanmıştır. Zaman zaman bu iki grup birbirlerine karşı düşmanca tavır takınmışlardır.

Bektaşîliğe girecek olan kişi belirli bir müddet denenir. Sonra "ikrar âyini" denilen bir törenle tarikata girer.

Bektaşilikte Müridlerin Dereceleri:

Bektaşîlik'te müridler beş dereceye ayrılır:

- 1- Muhiblik,
- 2- Dervişlik,
- 3- Babalık,
- 4- Mücerredlik,
- 5- Halifelik.

Muhib'in iki Bektaşî'nin kefâletiyle tarîkata intisabı kabul edilir. Buna "el almak" veya "nasib almak" da denilir. Dervişliği isteyen erkek muhib tekkeye alınır. Hizmetleriyle bunu isbata çatırsa dervişliğe kabul edilir ve dervişlik tacı giydirilir. Üçüncü derece babalıktır. Babalık dervişe halife tarafından verilen bir mertebedir. Yeteneğini ispat eden dervişe bizzat halife tarafından bu pâyeye verilir. Halîfenin icâzetiyle bundan sonra muhib ve derviş yetiştirebilir. Babaların Hz. Peygamber soyundan geldiklerini kabul edenler yeşil sarık sararlar.

Dördüncü derece mücerredliktir. Bu dereceye yükselmek için evlenmemiş olmak gerekmektedir. Mücerredliğe seçilen aday dervişlerden ve babalar arasından seçilir. Bu derece halifeye en yakın olanıdır. Belirli bir merâsim yapılır. Adayın sağ kulağı delinir; Mengûş adı verilen bir küpe takılır. Bunlar kendilerini tarikata adadıkları için evlenemezler, çocuk sahibi olamazlar.

Bektaşî babası halifelik makamlarından birine müracaat eder. Eğer halifelığe gerek varsa ve müracaatı da kabul edilirse ona halifelik icazeti verilir. Bunun dışında bir baba, üç mücerredin imzasıyla da halifelik makamını elde edebilir. Bektaşîlik dört temel üzerine oturur. Bu dört temele dört kapı denir. Şerîat kapısının mensupları Şerîata ve Ehl-i Beyt'in yoluna uymak zorundadır. Tarikata giren "yol oğlanları" da bu yolun gereklerine uymağa mecburdur. Hakikat kapısının mensubu, evrenin sırrını öğrenecek, marifet kapısının mensubu da nefsinin mâsivâdan temizleyecektir.

Bektaşîlikte ana ilke Hz. Muhammed (s.a.s.)'in soyunu ve oniki imamı sevmek ve Ehl-i Beyt düşmanlarından uzak olmaktır.

Bektaşiliğin Gelenekleri:

Bektaşî tarikatının kendine özgü gelenekleri vardır: Bıyıklarını ve sakallarını uzatırlar. Karşılaştıkları zaman sağ ellerini kalplerinin üstüne koyarlar. Birbirinin ellerini öperler. Başlarına oniki dilimli taç giyerler. Göğüslerine "teslim taşı" adını verdikleri oniki dilimli bir taç takarlar. Hırka giyerler, kemer kuşanırlar.. Birbirlerine ömür boyu yardımcı olmak

amacıyla : "yol kardeşi" adını verdikleri bir arkadaş edinirler. Evfi Bektaşîler boşanmazlar. Nasib kapanmasın diye kaşığı sofraya üzerine yüzüstü bırakmazlar. Kapının eşğine basmazlar. Hulûl, tenâsuh ve hattâ teslis anlayışı, inanç olarak Bektaşîliğe hakim olmuştur.

Bektaşîlik alevîlikle iç içe girmiş bu nedenle özellikleri bozulmuştur. Bazı âdetler değişikliğe uğramıştır- Çelebiler ile Babağân arasındaki mücadeleden sonra evlenmemek âdet haline getirilmeye çalışılmıştır. Daha önceleri şerbet içilirken, sonraları bunun yerini şarap ve içki içme âdeti almıştır. Allah'ın yasakladığı bazı haramlar mübah sayılmaya başlanmıştır. Namaz kaldırılmış, yerine niyaz ikame edilmiştir.

Bektaşî tekkeleri genellikle dağ eteklerinde, ıssız, sakin yerlerde kurulmuştur.

Bektaşî edebiyatı halk şiirinden yararlanmış, genellikle halk şiirindeki vezin, kafiye vb. özelliklere sadık kalınmıştır.

Bektaşî tekkelerinde ve dergahlarında icra edilen musîki genelde halk musîkisine çok yakındır. Bektaşîlik zengin bir tekke musîkisine sahiptir.

HALVETİYYE

Suhreverdiye'nin bir kolu, Kübreverdiyye'nin bir şubesi olan ve Şeyh Ebu: Abdullah Sirâcüddin tarafından kurulan tarikat. Sirâcüddin Ebu Abdullah'a Halvetiyye'nin birinci piri denilmektedir. Ebu Abdullah önceleri Tebriz yakınlarında "Hoy" şehrinde, sonra Mısır'da ve oradan da Hicaza giderek ilmî çalışmalarına başlamış; bir süre sonra Sultan Üveys'in dâveti üzerine Herât'a gelmiş orada 750/1349, diğer bir rivâyette 800/1397 yılında vefat etmiştir. Şeyh Sirâcüddin Ebû Abdullah'ın yedi defa hacca gittiği, sahalarda dolaşırken bir gün içi boş ve çok büyük bir çınar ağacı görüp, halvete niyetle kırk erba'n'ı bir biri ardınca burada tamamladığı, tesis ettiği tarikatın adına Halvetiye denilmesinin sebebinin de bu olduğu bilinmektedir.

Ebû Abdullah, gündüzleri boş vakitlerini şeyhi Ali Muhammed b. Nuri el-Halvetî'ye hizmette geçirirdi. Gece yarısından sonra dağa çıkarak teheccüd namazını orada kılar ve tekrar zâviyesine dönerdi. Halifeleri: Seyfeddin, Ebû Yezid, Zâhirüddin ve yerine geçen Ali Emre'dir.

Ebû Abdullah'tan sonra Halvetiyye'de ismi geçen şeyh Seyyid Yahya eş-Şîrvânî el-Bakâvî ise, Şemah'ta doğmuş ve Şirvan'da Bakü şehrinde vefat etmiştir (869/1464). O'na tarikatın ikinci piri de denilmektedir. Yahyâ Şîrvânî; ilmiyle, dine bağlılığıyla ve takvâsıyla herkesin sevgi ve hürmetini kazanmıştır. Halvetiyye şübelerinde okunan "Virdü's-Seftâr" onun te'lif ettiği bir eserdir. Halifeleri: Dede Ömer Rûşenî, Alâaddin pir Şükrullah el-Ensârî, Habib el-Karamanî, Mehmed Bahaüddin Erzincânî'dir

Halvetiyye Tarikatının Özellikleri:

Abdullah Bosnevî, "Semaratü'lfluâd" adlı eserinde, halvet kelimesinin "hı" sının, sivâ'dan kalb kuvvetine; "lâm"ının zikir lezzetine; "vav"ının zâhir ve bâtını korumak ile ahde vefâyâ; "te"sinin temkine; "ye"sinin zorluklardan kolaylığa; "he"sinin ise müşahedeye delâlet ettiğini zikreder.

Halvetîliğin temeli zikrullahtır. İnsan kendisini her türlü geçici heveslerden, dünya nimetlerinden kurtararak Hakk'a yönelmelidir. Zikrin amacı, Allah'tan başka bir varlığı düşünmemek, her varlık türünde Allah'ı görmek, çokluktan kurtularak birliğe ulaşmaktır. Buna vahdet-i vücûd denir. Zikir, biri gönülle, biri dille olmak üzere iki türlüdür. İnsan, elinde olmayan birtakım sebebler yüzünden kötülükle kaynaşan ruhunu zikir ile arıtır; Allah'ın tecellisi için bir ayna niteliğindeki gönül her türlü heves pasından temizler.

Halvetî tarikatına girecek olanlar önce şeyhin katına (huzur-ı pire) çıkarılır. Talipli, şeyhin katında diz çöker; bütün dünya varlığından sıyrılır, yalnız Allah'ı düşünmeye başlar. Şeyh, kendisine gerekli bilgileri verir. Talipli bu sırada başını sağ omuzuna doğru götürüp "Lâilâhe" der. Sonra, sol göğsü ortasından bir çizgi çeker gibi çevirip "İllallah" diye zikreder. Bunları söylerken, yüreğinin atışlarıyla ağızdan çıkan sözler arasında bir bağlantı kurar. Böylece bir yandan dil ile, bir yandan gönül ile zikir başlar.

Hakk'ı zikretmenin üç ayrı yolu vardır: İstiğfâr, salavât ve esmâ-i seb'a. Bunları tamamlayan mürid, tarikat kurallarına göre halifelik makamına yükselir. Tarikat, Esmâ-i Seb'a; yedi isim kalbi tasfiye, her an Kelime-i Tevhidi dilden düşürmemek; mâsivadan uzaklaşıp, zikir-i Celâl ile meşgul olmaktır. "Esmâ-i Seb'a"; "Lâilâheillallah, Allah, Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm, Kakhâr"dır. Bunlara "Vehhab, Fettâh, Vâhid, Ehad ve Samed" ismi şeriflerini ekleyenler de vardır.

Halvetiyyede Zikir:

a) Mürid diz çöküp, kıbleye karşı oturduktan ve mâsivâyı hatırdan çıkardıktan sonra, Allahu Teâlâ'yı düşünmeye başlar. Önce başı sağ omuz tarafına çevirir "Lailahe"; sonra sol tarafa çevirip "illallah" der. Bunu otuz üç veya yüz altmış beş defa tekrarlar. Hemen bütün tarikalarda bu zikir esas kabul edilmiştir. Yedi isimden önce "Lailaheillallah"la devam edilir. Tevhîd kelimesinin sırları keşfolunmaya başlayınca ism-i Celâle geçilir.

b) Hakkı zikre, istiğfâr ile başlanır

"Estağfirûllah ellezi Lailahe illa hüve'l-Hayyu'l-Kayyum ve etûbu ileyh" yüz kere tekrarlanır.

c) Daha sonra yüz kere "Salavât" getirilir.

Halvetiye tarikatına intisab etmiş bir mürid şeyhinin yakınında bulunmadığı takdirde "Esmâ-i Seba'nın" tamamına devam etme durumunda kalabilir. Bu hallerde mürid bu yedi ismi yüz bine vardırarak mecburiyetindedir. Bu vazifeleri noksansız yerine getirip hilâfete hak kazanabilir.

Halvetiyye Tarikatında yedi makam geçerli olup bunlar tamamlanınca Kemâle erme olayının gerçekleştiğine inanılır. Bu makamlar şunlardır: Nefs-i emmâre, Nefs-i levvâme, Nefs-i mülhime, Nefs-i mutmainne, Nefs-i radiyye, Nefs-i mardiyye, Nefs-i kâmile.

Halvetiyyenin Şubeleri:

Diğer birçok tarikatlarda olduğu gibi, Halvetiyyenin de bir hayfî kolları vardır: En önemlileri şunlardır:

a) Ruşeniyye Tarikatı: Dede Ömer Ruşenî'nin (ö. 892/1487) kurduğu koldur.

b) Cemâliyye Tarikatı: Muhammed Hamidüddin Cemâlî el-Bekrî (ö. 899/1494)'nin oluşturduğu kol.

c) Ahmediyye Tarikatı: Ahmed Şemseddin (ö. 910/1504)'nin önderliğini yaptığı Halvetiyyenin koludur.

d) Şemsiyye Tarikatı: Şemseddin Ahmed b. Ebi'l-Berekât Muhammed b. Hasan ez-Zilî (ö. 1006/1597)'nin kurduğu kol.

Muhiddin İbnü'l-Arabînin fikir ve düşüncelerinden kaynaklanan çeşitli tasavvufî görüşleri ihtiva eden tarikat "Vahdet-i Vücut" görüşünü aksettirmektedir. Özellikle Halvetiyyenin Mısriyye şubesinin kurucusu olan Niyâzî el-Mısri el-Malatyavînin görüşleri İbnü'l-Arabî'nin Vahdet-i Vücut görüşünün tekrarlanmasından başka bir şey değildir. Vahdet-i vücut'un en çok işlendiği ve inanıldığı tarikatlardan biri Halvetiyye'dir

HURÛFİLİK

Batıl inançlara sahip bir fırka ve uydurulmuş bir inanç sistemi.

Hurûf, harf'in çoğuludur. Harf, Arapça'da alfabeyi teşkil eden işaretlerin her biridir. Söz manasına gelir.

Hurûfî, Arapça sıfat olup, İlm-i hurûf ile ilgili olarak harflerin sırlarına dair itikat ve düşünceye inanan kişi demektir.

Hurufilik inançlarının temeli ilm-i huruf'un hurâfe fikirleri üzerine kurulan bir fırkadır.^[1] Çok eskilere dayanan bir mazisi olmasına rağmen, Hurufilik denince, İran'da Esterâbâd Kadiu'l-Kudâtî'nin oğlu olan Fazlullâh el-Hurûfî (740-796/1340 1394)'nin XIV. asrın sonlarında kurup bir sistem halinde geliştirdiği fırka anlaşılır.

Asırlar boyunca bir takım harf ve rakamlar mukaddes sayılmış ve bunlara muhtelif anlamlar verilerek, Allah'a mahsus sırların bunlar da gizlendiği düşüncesi kabul edilmiştir. Çok eski çağlardan bu yana insanoğlu zaman zaman, gökte veya yeryüzünde varlığı kabul edilen gizli kuvvetlerden istifade yollarını araştırmıştır; çözümediği esrarlı hadiselerden önceleri korkmuş, sonraları onlardan faydalanma yollarını aramıştır. Mevcudiyeti kabul edilen bu kuvvetler harf ve şekillerle tasvir edilmiştir. Neticede bu tabii ilimler önce efsûn (büyü), tılsım ve sihirbâzlık şeklinde ortaya çıkmıştır. Mısır'da Hz. Musa'dan evvel Kıptîler sihir ve tılsımla uğraştıkları gibi, Nebâtî, Keldânî ve Süryânîlerden ibaret olan Babil halkının da bu ilimlerle uğraştığı ve eserler meydana getirdikleri bilinmektedir.^[2]

Hurûfiliğin bilinen ilk şekli, mutasavvıflar tarafından yazılıp tasnif edilmemiş bir takım işaretlerden ibarettir.^[3] Havâs ile uğraşanlar bunları kısımlara ayırarak üzerlerinde çalışmışlardır. Böylece bu araştırmaların sonunda ortaya çıkan Luğâz, Muammâ, Remil, Fâl, Cifr, Vefk, Azâyim ve Nucûm İlm-i Hurûf'un şubeleri sayılmıştır.^[4]

Buna benzer inançlar eski Hind'de, Yunan'da, Mısır'da, Musevîlik ve Hristiyanlıkta da mevcuttur. Hindûlara göre sayılarla harfler arasında bir münasebet vardır. Üç, yedi, on ve kırk rakamları kutsal olduğu gibi, her sayı bir şeye işaret eder. Meselâ Pythagorasçılar, âlemin aslının sayı olduğunu ve eşyanın da bundan meydana geldiğini ileri sürerler. Eşyanın aslı sayı olduğuna binaen, sayının aslı da bir'dir. Bu bir, bir'e tatbik edilirse nokta olur. Noktaların hareketi çizgiyi, çizginin hareketi sathı, sath da cismi meydana getirir. Bundan da his, idrak ve akıl çıkar.^[5]

Pisagorcularda üç rakamı ilk sayılır. Dört, unsurlara işaret eder. İki, kadın demektir. Üç ile ikinin toplamı olan beş, evlenmeyi gösterir. Üç ile üç'ün toplamı olan altı, her şeyin altı cihetine işaretler. Yedi, dört unsurla buûdu, varlığı gösteren ilk sayıdır. Yani üç ile dördü gösterdiğinden kutlu bir rakamdır. Onda mükemmeldir. Üç ve yedi adına and içilir.^[6]

Havas ile meşgul olanlar harfleri rakamlarla açıklayarak eski çağlarda "Ebced" kelimelerini sihir ve büyüde kullanmışlardır. Burada elif'den gayn'a kadar her harf bir tanrı ismi ile tabii güç mukâbilidir. Böylece sayı ve harf arasındaki ilgiden bir sır sistemi kurulmuştur. Meselâ, efsûn ve muskalarda, harfler sayı değerlerine göre toplanır ve bu toplamın cinler âlemi ile münasebeti olduğu kabul edilir .

Hristiyanlıkta bunun bir başka örneğini görürüz. Ahd-i Cedîd ^[7]da ilk harf "elif" ve son harf olan "ye"nin iptidâ ve intihâyâ, yani başlangıç ve sona delâlet ettiği bildiriliyor. Ayrıca Musevîlerin Yunan felsefesi'ne dayanan Kabalizm'i Tevrat ve Zebûr'un zahiri manasıyla iktifa etmeyerek, kutsal kitabın harflerinden gizli manalar çıkarmaya uğraşmaktır. ^[8]

İslâm âleminde ise harflerin bazı husûsiyetlere sahip olduğu inancı oldukça eskidir. ^[9] Bu itibarla Kur'an'ın yirmi dokuz sûresinin basındaki harflere çeşitli anlamlar verilmiştir. İslâm uleması arasında hurûf ile uğraşanların başında Hallâc-ı Mansûr (ö. 922) ibn Nedim (ö. 987)'den sonra ibnü'l-Arabî (1165-1240), İbn-i Haldûn (1332-1406), Abdurrahman-ı Bistâmî (ö. 1454) ve Sarı Abdullah Efendi (1584-1660) gelir.

İslâm Dünyası'nda Hurûfilîği bir inanç sistemi, bir fırka halinde yayan Esterâbâdlı Fazlullâh-i Hurûfî'dir. XIV. asrın sonlarında İran'da Timur'un saltanatında (1370- 1405), tarikat ehlinin büyük müsâmaha gördüğü zamanda Fahlillâh-i Hurûfî, bugün Gurgan diye bilinen, İran'ın Hazar Denizi'nin güney-doğu kıyılarına yakın Esterâbâd şehrinde fırkasını yaymaya başlamıştır.

Eski devirlerden beri batını akidelerin kök saldıgı İran'da kendi fikirlerini bu batınî metodlarla kurmaya çalışmış olan Fazlullâhi Hurûfî Bâtıniyye'den Şeyh Hasan-i Cûrî (ö. 743/1342-3) ve O'nun halifelerinin tesiri altında kalarak fırkasını kurmuştur. Fazlullâh, Bâtınîlerin te'vil metodlarını en iyi bir şekilde değerlendirecek, harflerin önemini ve onların sayılarla olan münasebetlerini ortaya koymuş, dînî emîr ve hükümleri Arap ve Fars alfabelerindeki yirmisekiz ve otuziki harfe irca etmiştir. Allah'a ait sırların harf ve sayılarda gizlendiği kabul edilen manalarını çözmeğe çalışmış; gelecekteki hadiseleri önceden keşf için faydalanılan Ulûm-i garibe ve Ulûm-i harfiye yanında ilm-i hurûf'un esaslarını ortaya atarak bu bilgiyi orijinal bir şekle sokmuştur.

Fazlullâh-i Hurûfî, otuz iki yaşında iken kurduğu fırkayı, önceleri Tebriz ve İsfahan'da yaymaya başlamış ve yaptığı rüyâ tabirleriyle büyük şöhet kazanmıştır. Kurduğu Hurûfilik fırkası kısa bir zamanda İran'ın her tarafına yayılmıştır. ^[10]

Fazlullâh Arap Alfabesindeki yirmisekiz harf yerine Fars Alfabesindeki otuz iki harfi esas almıştır. Kur'an-ı Kerim'e karşılık olmak üzere, Farsça, Câvidân-nâme ismiyle kendi fikirlerinin ana kaynak kitabı olan eserini telif etmiştir.

Fazlullâh-i Esterâbâdî'nin dini görüşleri yani akîdesi Şeriata muhâlif görüldüğünden, tevkif edilerek Alıncak Kalesi'nde yapılan muhâkemesi sonunda, Timur'un oğlu Mırân Şâh (1404-1407)'in emriyle (796/1394)'de boynu vurularak katledilmiştir

Hurûfî Akîdesi

Hurûfilîğin kurucusu Fazlullâh'a göre, İslâm mutasavvıflarının da belirttiği gibi, Allah gizli bir hazine (kenz-i mahfî) olup; her şeyin hakikati, mevcudiyeti ve ruhu ise seslerdir (Clément Huart, Hurûfilik, İA, V/ 1, s. 598). Gizli bir hazine olan Allah'ın ilk tecellisi kelâm şeklinde görülen seslerden ibarettir. Sesin (savt) kemâli kelâm, yani sözdür. Kelâm ise ancak insanlarda zuhûr eder ve kendisini sesle gösterir. Kelâm bir takım unsurlar halinde bazı şekiller alır. Bu unsurlar Arap ve Fars Alfabelerinin yirmi sekiz ve otuz iki harfidir. Söz ise harflerden meydana gelmiştir. Ses canlılarda bilfiil; cansız varlıklarda bilkuvve mevcuttur. Cansız bir maddeyi diğer bir cansıza vurursak, onun cevheri olan ses ortaya çıkar. Bu,

canlılarda irade ve istekle meydana gelir. Nebâtatta yüksek bir tecelli halinde zuhûr eden savt, hayvanda kemâl ve insanoğlunda ise ekmel bir halde zâhir olur.^[1]

Hurûfîler âlemin sonsuzluğuna, daimî bir deverân hareketine ve hareketten tabîî hadiselerin meydana geldiğine inanırlar. Cenâb-ı Hak bir insanın yüzünde tezâhür ve insanı temyîz eden bir kelâmıdır. Bu kelâmın unsurlarında da bir sayı değeri vardır. Böylece bütün varlıkların asıl unsuru olan yirmisekiz harfî insan yüzünde görmek mümkündür. İnsan yüzünde doğuştan yedi hat vardır: iki kaş, dört kirpik ve bir saç. İnsan bu yedi hat ile doğduğu için bunlara "hutût-ı ummiye" (ana hatları) denir. Bunlar hâl ve mahâl toplamı ondört eder. Yedi de "hutût-ı ebiye" (baba hatları) vardır ki, bunlar erkekte ergenlik çağında çıkar: Yüzün sağ ve sol yanlarında iki sakal kılları, iki yanağın iki tarafındaki (burun) kılları, iki bıyık ve bir de alt dudaktaki (enfaka) kılları. Bunlar da hâl ve mahâl itibariyle on dört eder. Ana ve baba hatlarının toplamı yirmisekiz olur ki, bu Kur'ân'ın yazıldığı yirmisekiz harfe tekabül eder.

Bu hatlar hava, su, ateş ve toprak gibi dört unsurdan meydana geldiği için her biri dört telakki edilerek yedi ile çarpılırsa yine yirmisekiz elde edilir. Eğer saç ortadan ikiye bölersek, bu yedi hat sekiz olur. Dört unsur ile çarpımı otuziki eder. Bir başka şekliyle söylersek, ana ve baba hatları yedişerden ondört eder. Hâl ve mahâl itibariyle ise yirmi sekiz; buna Farsça'daki (p, ç, j, g) harflerini eklersek otuziki elde edilir. Âlemde her ne varsa otuzikiye tatbik olunur. Bütün kâinât dokuz felek, on iki hurç ve yedi seyyâreden ibaret olup, bunlara dört unsuru ilave edersek otuziki çıkar. Otuzikinin dışında başka bir şey mevcut olamaz.^[2]

Hurûfîler, Kur'ân'da manası açık ve kesin âyetler (muhkemât) ile sûre başlarındaki (mukattaât) ve manası anlaşılamayan yani çeşitli te'vile müsâit âyetler (müteşâbihât) hakkında, tefsir âlimleriyle aksi görüştedirler. Kur'ân'ın sırrının yirmidokuz sûrenin başında gelen hurûf-ı mukattaâtta toplandığı kabul edilmiştir. Bu harfler ondört adettir:

(elif-lam-ra/kef-he-ye-ayn sîn/tî-sîn/ha-me/gaf-nun)

Bu sûre başlarında gelen ve tekrarlanmayan ondört harfin meydana getirdiği mukattaâtı, Hurûfîler muhkemât sayarlar. Hurûf-ı mukattaât kast edilirse yani, söylendiği gibi yazılırsa onyedî olur. Bu harflerin imlâlarında: elif'de f, sad'da d ve nun'da v harfleri bulunur. Bu üç harfin (f, d, v) ilâvesiyle hurûf-ı muhkemât onyedî olur. Arap Alfabesindeki bu onyedî harfin dışında kalan (be-te-se-cim-ha-hı-zel-ze-şîn-dat-zı-gayın) onbir harfe hurûf-ı müteşâbihât denir.

Hurîflerce asıl kelâm-ı ilâhî bu ondört huruf-ı mukattaâttır ki, vech-i âdem (insan yüzü) ondan feth olunmuştur, denir. İnsan yüzündeki ana hatlarının kendileri ve bulundukları yer itibariyle toplam sayıları olan ondört ile, hurûf-ı mukattaâtın ondört eşitliği buna delil gösterilir.

(he-zel/mim-nun/gaf-dat-le/ra-be-ye) "*Bu Rabbimin faziletindendir*" (en-Neml, 27/40) ve "*Bu Allah'ın faziletidir*" (el-Maide: 5/54) beyânlarında olduğu gibi, Kur'ân-ı Kerim'de göçen (fazl:fe-dat-le) kelimesinden kastedilenin Fazlullâh-i Hurûfî olduğu ve insanın yüzünde de (Fazl:fe-dat-le) isminin okunduğu iddia edilir.

Hurûfîler bütün dinî hükümleri kendi düşünceleri doğrultusunda izah ederler. Kelime-i Şehâdet, namaz, oruç, hac ve zekât gibi bütün dinî hükümler te'viller ile hep yirmisekiz ve otuziki harfe tatbik edilerek açıklanır. Rakam fazla veya eksik olursa, hesabı doğrultmak için ilm-i hurûf'un usullerine baş vurulur ve dört işlem yoluyla sonuca ulaşılır.

Bu fırkanın düşüncesinin esası, insana en yüce mertebeyi vermektir. Mevcûdât, mutlak varlığın tezâhürüdür. Bu zuhûr kuvvet âleminden, yani melekûtta tabiat ve anâsır âlemine gelmiş, semâvâtla anâsırın birleşmesinden cemâdât, nebâtât ve insanlar meydana gelmiştir. Bu zuhûr insan oğlunda kemâle ermiştir.^[3]

İran'da XIV. asır sonlarında Esterâbâd havalisinde ortaya çıkan Hurûfilik kısa bir sürede ülke sınırlarını aşarak Hindistan, Azerbaycan, Irak, Suriye, Anadolu ve Rumeli'ye sıçradı. İran hudutları içinde sık takibâta uğrayan Hurûfiler, akidelerini yaymak, kendilerine bir yurt bulmak için bilhassa Osmanlı Ülkesine âdeta sığınmışlardır. Fazl'ın baş halifesi Ali el-A'lâ (ö. 822/1419) Anadolu'ya gelerek, Hacı Bektaş Tekkesi'nde inziva ederek Hurûfliği yaymaya başlamıştır. Câvidân'daki bütün illâhî teklifleri te'vil ve inkâr eden bölümleri, nefs-i ammârenin isteklerine uygun olduğundan kısa zamanda çok taraftar bulmuştur. Hurûfi inançları Bektaşiler arasında "sır" adı altında yayılmıştır (Hoca İshak Efendi, Kâşifu'l-esrâr, s.3-4). Yine bu fırkanın önde gelen halifelerinden İmadeddin Nesîmî (ö. 821/1418) gibi kudretli bir şâirin tesiriyle ve onu takip edenlerin vasıtasıyla bu fırka uzun zaman Anadolu ve Rumeli'de yaşamıştır. Nesîmî'nin müridi şâir Refî (IX/XV. asır), Abdülmecid Feriştioğlu (ö. 564/1459) ve Virânî Baba (XI/XVII. asır) gibi Hurûfiler bu akımı daima canlı tutmuşlardır .

Bir ara Hurûfiler Fatih Sultan Mehmed (saltanatı: 1451-1481)'in Sarayına kadar nüfûz etmişlerdir. Ulemayı telâşa düşüren bu olayda, Vezir Mahmud Paşa (ö. 879/1474)'nın gayreti ve Mevlânâ Fahreddin-i Acemî (ö. 865/1460)'nin yardımıyla Hurûfiler korkunç bir şekilde cezaya çarptırılmışlardır.^[4] Bundan sonra Anadolu ve Rumeli'deki Hurûfiler, kendilerini gizleyerek, ekseriye Bektaşî gibi görünerek varlıklarını uzun süre muhafaza etmişlerdir .

XIV. asrın ikinci yarısı sonlarında Hurûfliğin İran'da ortaya çıkmasıyla beraber, kısa bir müddet sonra bu fırkanın esasını ve prensiplerini ortaya koyan pek çok eser telif edilmiştir. Zaman zaman tâkibâta uğrayan bu fırkanın taraftarlarıyla beraber kitaplarının da yok edilmesine rağmen halen dünyanın muhtelif kütüphanelerinde Hurûfi eserlerine rastlanmaktadır.^[5]

Hurûfi fırkası'nın harf ve sayı nazariyesinin esasını bir sistem olarak ortaya koyan eserlerin başında Fazlullâhî Hurûfi'nin Câvidân-nâme adlı eseri gelmektedir. Bu, Hurûfliğin ana kaynak kitabıdır. Bundan başka Fazl'ın Arş-nâme, Muhabbet-nâme, Nevm-nâme ile bir Dîvân ve Vasiyetnâme adlı eserleri bulunmaktadır. Fazlullâh'ın baş halifesi olan Ali el-A'lâ'nın Kıyâmet-nâme ve tevhîdnâme'si; Nesîmî'nin Dîvân ve Mukaddimetu'l-Hakâik'i; Emîr Giyâseddin'in İstivâ-nâme ve Mektub'u; Mîr Şerîf'in Hacnâme, Mahşer-nâme ve Beyânu'l-vâkî'si; Refî'nin Beşâretnâme ve Gençnâme'si; Abdülmecîd Feriştioğlu'nun Işk-nâme ve Ahiretnâme; Yemînî'nin Fazîlet-nâme'si; Muhîtî'nin Dîvân'ı; Misâlî'nin Dîvân'ı; Arşî'nin Dîvân'ı; Hamza Dede'nin Câvidân-nâme şerhleri; İskurt Muhamed Dede'nin Salât-nâme'si; Emîr İshak'ın Turâb-nâme'si gibi eserleri Hurûfliğin diğer kaynakları olarak sayabiliriz

KADİRİLİK

(Kadiriye), Abdulkadir Geylanî olarak ünlenmiş Muhyiddin Ebû Muhammed b. Ebû Salih b. Zengi-Dost (d. 1077 Geylan-ö. 1165 Bağdat)'u öncü kabul eden tarikat. Bağlılarınca Gavsul-Azam, Kutub, Bâzullah, Sultanul-Evliya, Ayetullah gibi lakablarla anıları Abdulkadir Geylanî, öğrenimini tamamladıktan sonra başladığı ders ve vaazlarını kesip yirmi beş yıl kadar süren uzlet hayatı sürdüğü bilinen bir husustur. Tasavvuf alanındaki müşidi Ebu Saîd el-Mübarek b. Ali el-Mahzûmî idi. Tarikat silsilesi el-Mahzûmî, Ebu'l Hasan Ali İbn Muhammed b.Yusuf el-Kureşi, Ebu'l-Ferec Yusuf el-Tarsusî, Abdu'l-Aziz et-Temimî, Ebubekr Şiblî, Cüneyd Bağdâdî, Sırriyü's-Sakatî ve Maruf el-Kerhî aracılığı ile Ehl-i Beyt imamlarından Ali el-Rıza'ya, ondan da Musa el-Kâzım, Cafer es-Sâdık, Muhammed el-Bâkır, Zeyne'l-Abidin ve Hüseyin b. Ali aracılığı ile Hz. Ali'ye dayanır.

Bugünkü kadiriye tarikatında izlenen birçok yol ve inanılan birçok hususun Hz. Ali ile hiç bir ilgisi olmadığı gayet açık olmasına rağmen her nedense bu tarikat silsilesi ona dayandırılmıştır. Hz. Ali'yi tanıyan ve bilen herkes onun böyle inanmadığını ve bu gibi davranış, amel ve inançları reddettiğini de bilmektedir. Ancak bu tarikatta görülen bir çok bid'at ve hurafenin sonradan İslam'a mal edildiği ortaya çıkmaktadır. Bu bid'at ve hurafelerin yanısıra Kadirilik'te zühd ve takvaya dayalı ameller de mevcuttur. Kadirilik'e göre tasavvuf seha, rıza, sabır, işaret, gurbet, seyahat, fakr ve suf (yün elbise) giyinmek üzerine kuruludur. Geylani'ye göre bir mürid önce bir çile dönemi yaşayarak zâhitliğe tamamiyle alışmalı, sonra uzaklaştığı dünyaya yeniden dönerek haz ve nasibini ala ala başkalarını irşad etmeli, aydınlatmalıdır. Ancak dünya ve ahiret nimetlerinin insan ile Allah arasında bir perde olduğu unutulmamalı, mutasavvıf bu nimetleri değil, Allah'ın zatını kendine amaç edinmelidir. Bunun için üç konuya özen gösterilmelidir: Allah'ın emirlerini yapmalı, yasaklarından kaçınmalı ve kadere boyun eğmelidir. Mürid öncelikle farz görevlerini yerine getirmeli, bunları bitirdikten sonra vacib ve sünnetleri yapmalı, daha sonra da nafile ibadetlerle uğraşmalıdır. Nafile ibadetlerin en önemlisi ise zikirdir.

Kadirilik'e giriş "Mübayaa" denilen bir törenle gerçekleşir. Bu tören sırasında şeyh önce üç kere Fatiha'yı, arkasından mübayaa âyetini okur ve üç kere "Estağfirullah el-azim ve etubü ileyh" der. Sağ eliyle adayın sağ elini tutar ve "Ben Allah'a, meleklerine, peygamberine şehadet ederim. Şüphesiz ben Allah ve Rasûlüne bütün günahlarımdan dolayı tevbe ve Rasûlünün emirlerine imtisal, yasaklarından ictinabla Hakk'a ibadete gayret ediciyim. Takatım nisbetinde fakir ve düşkünlerin hizmetine koşmanın en büyük vazife olduğuna inancım tamdır. Abdulkadir Geylanî Hazretleri dünya ve ahirette bizim şeyhimiz olsun. Bu ikrarımıza Cenab-ı Hak şahittir" diyerek telkinde bulunur. Telkinin son bölümü bir ahitleşmedir: "El şeyhimizin elidir. Sizin örnek tutacağınız zat Seyyid Şeyh Muhyiddin Abdulkadir Geylanî'dir. Ahid Allah ve Rasûlü iledir." Bu sırada mürid dizleri üzerine çöker ve gözlerini kapar. Şeyh üç kere kelime-i tevhidi tekrar eder, mürid de onu takip eder. Daha sonra bir makas getirilerek müridin alnından bir miktar saç kesilir. Bu, müridin masiva ile kalbî bağlarının kesildiğini simgeler. Daha sonra hep birlikte kibleye yönelerek üç kere tekbir getirirler. Tören şeyhin duası, Hz. Peygambere salat ve selam, Hz. Peygamber'in, bütün peygamberlerin, ashabın, geçmiş velilerin, Abdulkadir Geylanî'nin ve tarikat büyüklerinin ruhlarına okunan Fatiha ile sona erer.

Kadirilere göre Mübayaa'nın her harfinin özel bir anlamı vardır. Bu anlamlar, bir bakıma Kadirilik'in esaslarını belirtir. Buna göre: Mim, Allah'ın bâkî, nefsin fânî ve müşidin kemal sahibi olduğunu bilmektir. Be, Kalbin Allah ile, cesedin ibadet ile, zatın müşide hizmetle, ayağın İslam'a uymakla beka kazanmasıdır. Elif, mirac ile ruhun saflaşması, her zaman verilen sözü yerine getirme, müşidin söz ve davranışlarına içten inanmadır. Ye, sebat, bütün hallerde ihlâsın kaynağı bulunduğu intibainı uyandırmaktır. Ayn, himmet yüceliği,

başkalarına uymama ve sağlam bir kalbe sahip olmadır. Te, doğruluk, tevekkül, tahakkuk ve tahkik ehli olmaktır. Kadirilik'te zikir açık olarak ve çok defa topluca yapılır. Zikir sırasında oturulabileceği gibi ayakta da durulabilir. Zikir ayakta yapılacaksa halka biçiminde dizilen müridler ellerini birbirlerinin omuzları üzerine koyarak hep bir ağızdan zikre başlarlar. Genellikle "Hu" diyerek yapılan zikir sırasında gözler kapatılır; baş, kelime-i tevhidi temsil edecek biçimde sağa-sola sallanır. Kadirilerin ayrıca her sabah namazından sonra ya da günün uygun bir vaktinde okumak zorunda oldukları virdleri vardır. Allah'a hamd, Hz. Peygamber'e salat ve selam ile dualardan oluşan bu virdler Arapça olarak okunur. Kadiriye tarikatı İslam dünyasında en yaygın tarikattır. Tarikat merkezi Bağdat'taki dergahtır ve halen Geylânî'nin soyundan geldiği kabul edilen birisi tarafından yönetilir. Kadirilik'i Anadolu'ya ilk getiren kişi Eşrefoğlu Rûmî'dir (ö. 1469). Eşrefoğlu Rûmî'nin kurduğu Eşrefiye kolu, Kadirilik'in tanınmasında önemli bir rol oynamıştır. Eşrefiye'nin daha çok Bursa ve çevresinde yayılmasına karşılık, Kadirilik'i İstanbul'da tanıtan İsmailiye ya da Rûmiye denilen kol olmuştur. Bu kolun kurucusu İsmail Rûmî (ö. 1631) Anadolu ve Rumeli'de kırk kadar Kadiri tekkesi açmıştır. Anadolu Kadiriliğinin merkezi de İsmail Rûmî'nin İstanbul Tophane'de yaptırdığı Kadirihane'dir. Fas'tan Endonezya'ya kadar çok sayıda üyesi bulunan Kadirilik, kendisinden sonra çok sayıdaki kollar aracılığı ile güç ve etkinliğini arttırmıştır. Bu kolların başlıcaları Esediye, İseviye, Yafiiye, Hilaliye, Garibiye, Halisiye, Eşrefiye ve Rûmiye'dir. Kadiriler, mühr-i Kadiri denilen bir külah (sikke), çok süslü bir tac, değerli kumaşlardan yapılan kolları geniş ve belden bir kuşakla bağlanan haydariye ya da cübbe ve şalvardan oluşan özel giysileriyle diğer insanlardan ve tarikat üyelerinden ayrılırlardı. Türkiye'de varlığını günümüzde de sürdüren Kadirilik, üyelerinin "burhan gösterme" adını verdikleri şiş kaplama, kızgın fırına girme, ateşle oynama gibi gösterileri bugün de büyük ilgi çekmektedir. Ancak bu gibi gösterilerin Hz. Peygamber, sahabe ve tabiin devrinde görülmemiş bir takım bid'atler olduğu görülmektedir. Silsilesinin Hz. Ali'ye dayalı olduğunu iddia ettikleri bu tarikatta görülen şiş vurma, ateşe girme vb. davranışların Hz. Ali ile ilgisinin olmadığı ve bütün bunların sonradan uydurulduğu gayet açıktır.^[1]

MELÂMÎYYE

Bir tarikat adı. Melâmet, sözlükte kınamak, ayıplamak ve sitem etmek manalarına gelir. Melâmîlik yoluna bağlanan kimseye de "Melâmî" denir.

Melâmîliğin bir tarikat olduğunu söyleyenler yanında; kuralları belli bir tarikat olmadığını, her türlü gösteriştten ve dünya kaygısından uzak kalmayı benimseyenlerin genel adı olduğunu ileri sürenler de vardır. Melâmîliğin bir tarikat olmadığı düşüncesi, kurucusunun ve kuruluş tarihinin bilinmediğinden dolayıdır. Birinci dönem Melâmîlik, "Melâmetiye" adıyla tanınır. İlk defa Nişabur'da hicrî III. asrın başlarında Ebu Salih Hamdun b. Ahmet b. Ammâr el-Kassâr, Melâmîliğin yayılmasında büyük rol oynamıştır. Melâmîlik, Hamdun Kassar'dan önce varsa da, bir tarikat haline onun zamanında gelmiştir.

Melâmîlikte Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin "Vahdet-i vücud" görüşünün derin etkisi vardır. Melâmîler kaçınılması mümkün olmayan cemaatle namaz dışındaki ibadetlerini ve Allah'a yakınlıkla ilgili hallerini halktan gizlerler. Bunları açığa çıkarırlarsa kendilerini kınarlar. Gerçek durumlarını sezdirmemek için halk içinde sıradan bir insan gibi giyinip kendilerini belli etmeden yaşamaya çalışırlar. Görünüş ve gösterişe değer vermezler. İnsanlara yalnız kötü taraflarını gösterip iyiliklerini gizlemede çok ileri gittiklerinden, çevresindekiler onları kusurlu kimseler sanarak ayıplar ve kınarlar. En hoşlanmadıkları şey, kibir ve gösteriştir. Bu kötü huylardan korunmak, Melâmîlikte bir kuraldır. Özel giysileri ve tekkeleri yoktur. Melâmîler kimseye dertlerini açmazlar.

Çünkü kula ihtiyacı bildirmek, muhtaçtan yardım istemektir. Bu sebeple ihtiyacı Allah'tan dilemek ve Peygamber'in yolundan gitmek, kulluğun iki esasıdır. Birbirlerinin yardımına

koşarlar. Bu konuda Hamdun Kassar; "Mümin, kardeşi için gece kandil, gündüz asa olmalıdır" der.

Melâmîlik başta Mevlevîlik olmak üzere IV. asrın sonlarında oluşmaya başlayan, V. ve VI. asırlarda gelişen tarikatları etkilemiş, birçok bâtinî mezhep ve mesleklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

MEVLEVİLİK

Mevlana Celaleddin Rumi'nin (d. 1184 Belh, Horasan-ö. 1273 Konya) düşünceleri çevresinde kurulan tarikat. Babasının düşüncelerini sistemleştirdiği ve tarikat biçiminde örgütlendirdiği için Mevlana'nın oğlu Sultan Veled (ö. 1312) Mevlevîlik'in asıl kurucusu ve ikinci piri sayılır. Mevlana'nın hayatı boyunca tarikatlara özgü birtakım kurallara uymadığı, kendisine bağlananlar için özel kurallar koymadığı bilinmektedir. Sözelimi kendisine bağlananlar için ne bir giriş töreni düzenler, ne de belli bir zikir öngörürdü. Diğer tarikatlar gibi özel giysilerle ayrılma yoluna da gitmemişti. Bilinen başlıca uygulaması müridliğe kabul edilenlerin saç, sakal, bıyık ve kaşlarından birkaç kıl kesmek, kendisine halifelik verilenlere de bugün hırka denilen geniş kollu, yakasız, önü açık bir giysi olan fereci giydirmek, halkı aydınlatma görevini simgelemek üzere bir çerağ vermektir. Mevlevîlik'in başlıca kurallarından birisi olan semayı da yalnızca aşk ve cezbe için yardımcı bir öğe sayardı. Ancak oğlu Sultan Veled, halifeliği döneminde Mevlana'nın düşüncelerini temel olarak Mevlevîliği kendine özgü kuralları, törenleri olan bir tarikat durumuna getirdi.

Mevlevîliğe göre tasavvufî eğitimin amacı insanın kendine gelmesini, kendini bulmasını sağlamaktır. Gerçeğe ulaşmak için insan tabiatına aykırı yöntemlere başvurulmamalıdır. Zikir ve çile gerçeğe ulaşmanın temel yöntemi değildir. Zikir ancak düşüncüyü harekete geçirdiği ölçüde yararlıdır. Gerçeğe ulaşmanın asıl yolu aşk ve cezbedir. Bunun için de isimlerden ve kelimelerden geçip Allah'ı bulmak Allah dışındaki varlıklardan (masiva) arınmak gerekir. Bütün varlığı kuşatan Allah'ın varlığı tek gerçektir. Varmış gibi görülen varlıklar gerçekte yoktur; varolan, bu varlıklar aracılığı ile kendini gösteren Allah'tır. Evren her an yeniden yaratılmaktadır. Zıddar alemi olan bu dünyada herşey izafidir. Allah'ı gerçek anlamda tanımayan insanlar dünyanın, altın ve gümüşün kulu, kölesi olurlar. Bu kölelikten kurtulmanın tek yolu da Allah aşkıdır.

Mevlevîliğe göre mürid kendini mürşidinde yok etmeli, kendine baktığında mürşidini görmelidir. Mürşidinin tüm isteklerini tereddüt etmeden kabul etmeli, ona itaatı Allah'a ve Peygamber (s.a.s)'e itaat, muhalefeti de Allah ve Peygamber (s.a.s)'e muhalefet bilmelidir. Kendisini şeyhinden uzaklaştıracak hiçbir sözü dinlememeli, onun iyiliğin mutlak temsilcisi olduğuna inanmalı, hakkında kötü düşünmemeli, yanında çok konuşmamalıdır. Nefsini zayıflatmaya, riyazet ve mücahede ile öldürmeye çalışmalıdır. Kötülüğü buyuran nefsi (nefs-i emmare) ancak mürşid öldürebilir. Bu nedenle mürid mürşidinin irşadına sıkı biçimde sarılmalıdır.

Mevlevîlikte başlıca tarikat ayini, âyin-i şerif de denilen semadır. Belli kurallar içinde ve müzik eşliğinde yapılan semadan başka zikir telkini, tac ve hırka giyme, halvet, tarikata giriş, halifelik verme de belli kurallara bağlanmıştır. Sözelimi zikir telkininde şeyh müridi önüne oturarak elini tutar, bütün günahlardan sakınacağına, iyilik ve takva üzere bulunacağına dair söz alır, kelime-i tevhidi üç kez telkin eder, sonra da onun için dua eder. Duanın arkasından şeyh, dünya ile ilgisini kestiğini simgelemek üzere müridin saçından birkaç kıl keser. Halvet, diğer tarikatlarda olduğu gibi kırk gün süren bir ibadet, riyazet biçiminde değil, tekkede hizmet biçiminde uygulanır. Binbir gün süren bu halveti (çile) tamamlayan kişiye derviş adı verilir.

Tac ve hırka giydirmeye de küçük bir törenle yapılıır. Tac giyecek mürid başını açarak şeyhin önüne oturur, başını şeyhin dizine koyar. Mevlevi silsilesini okuyan şeyh Allah'tan müridi fakirlik yolunda (tasavvuf) başarılı kılmasını, başına manevi bir tac ihsan etmesini dileyerek tacı giydilir. Fatiha sûresini okuyarak dua eder. Hırka ise ayakta giydirilir. Yine mevlevi şeyhleri silsilesi ve Fatiha okunur, dua edilir. Duanın arkasından hırkası giydirilen mürid şeyhin ve orada bulunan büyüklerin ellerini öper.

Halvetten çıkmış, eğitimini tamamlamış ve gerekli olgunluğa ulaşmış dervişlere verilen üç tür halifelik vardır. Bunlar suret-i hilafet, mana-yı hilafet ve hakikat-ı hilafet olarak anılır. Suret-i hilafet, bir dervişe bir tekkenin yönetimini yürütmesi amacıyla verilen halifeliktir. Bu tür halifeler irşad yetkisine sahip değildir. Mana-yı hilafet, seyr-ü süluk denilen tasavvufi yolculuğun makam ve mertebelerini iyi bilen, Allah'ı tam anlamıyla tanıyan dervişe halkı irşad etmesi amacıyla verilen halifeliktir. Hakikat-ı hilafet de doğrudan irşad ve şeyhlik yetkisiyle verilen halifeliktir. Şeyhlik makamı boş olan tekkelere atanacak şeyhler bu halifeler arasından seçilir.

Mevleviliğe mensup kişiler seyrü sülukteki durumlarına göre çeşitli derecelere ayrılır. İlk dereceyi mevlevilerin büyük çoğunluğunu temsil eden muhibler oluşturur. Seven kişi demek olan muhib, mevlevi kurallarına göre sikke tekbirletip tarikata giren, ancak dervişliğe ikrar vermeyen müridir. İkinci derecede dede de denilen dervişler yer alır. Derviş ikrar verip tekke mutfağında (matbah) üç gün saka postunda oturan, kararından dönmezse arakiye ve hizmet tennuresi giyinip çeşitli hizmetlerle binbir gün halvet (çile) çıkaran, onsekiz gün süren hücre çilesini de tamamlayan mevleviye verilen addır. Şeyhler üçüncü dereceyi oluşturur. Şeyh, bir tekkeyi yönetmek, muhib ve dervişlerin yetiştirme yetkisine sahip olan mevlevidir. Mevlevilikte son dereceyi halifeler meydana getirir. Halifeler, başkasına halifelik verme yetkisine sahip şeyhlerdir.

Sultan Veleddin'ten sonra bütün Mevleviliği temsil eden Konya'daki merkez tekke şeyhliğinin babadan oğula ya da ailenin büyüğüne geçmesi gelenekleşti. Bu geleneğe bağlı olarak şeyhlik makamına oturan kişiye Çelebi adı verildi ve zamanla merkez tekke şeyhliği Çelebîlik makamı olarak anılmaya başladı. Çelebîler, başlangıçta, şeyhlik makamında oturan kişi tarafından önceden belirlenirdi. Sonraları çelebîler dedelerin onayıyla atanmaya başladı. Daha sonra da, adaylar arasındaki çekişmeler nedeniyle çelebîler padişah iradesiyle atanır oldular. Mevlevîlik Türk düşünce ve sanat hayatına önemli etki ve katkıları olan bir tarikattır. Mevlana'nın vahdet-i vücud (varlık birliği) anlayışına dayanan düşünceleri yüzyıllar boyunca etkisini sürdürmüş, günümüze kadar canlılığını koruyabilmiştir. Mevlevî tekkeleri, tarikat faaliyetlerinin yanı sıra bir sanat ve kültür kurumu gibi çalışmış, baştan beri birçok şair, yazar ve bestecinin yetiştiği merkezler olmuştur.

Osmanlılar döneminde Türkiye'de en yaygın tarikatlardan birisi olan Mevleviliğin faaliyetine, diğer tarikatlarla birlikte, 13 Eylül 1925 tarihli bir kanunla son verildi. Faaliyetini bir süre Şam'da sürdürmeyi denediysen de başarılı olamadı. Ancak 1926 yılında Konya'daki merkez tekke ve Mevlana türbesi müze olarak yeniden açıldı. Günümüzde de her yılın Aralık ayında Konya'da turistik amaçlı mevlevî ayinleri icra edilmektedir.^[1]

NAKŞİBENDİYE

Bahauddin Nakşibend Muhammed b. Muhammed el-Buharî tarafından kurulan ve İslâm dünyasında yaygın olan tarikat.

Nakşibend Farsça bir kelimedir ve "nakış yapan" demektir. Kalbi işlediği, kalbin üzerine süsler yaptığı için bu adı almıştır.^[1]

Bahauddin Nakşibend'in adı, Muhammed b. Muhammed el-Buharî' dir. 718/1318 tarihinde Buhara'ya 9 km. uzaklıkta bulunan Kasr-ı Arifân (eski adı Kasr-ı Hinduvan)'da doğdu.^[2]

Nakşibend dünyaya geldiği zaman, Hacegan tarikatının şeyhlerinden Muhammed Baba Semmâsî (ö. 740/1339) müridleriyle birlikte o köye gelmiş ve henüz çok küçük yaşlarında bulunan Nakşibendi mânevî evlatlığına almıştır. Bahauddin kendi hallerinden bahsederken, bu konuda şöyle der: "Benim hakkımda zuhûr eden Allah Teâlânın lütuflarından ilki, daha çocukluk çağımda iken, kadri yüce Şeyh Hâce Muhammed Baba Semmâsî'nin nazarları ile müşerref olmam ve beni evlâtlığa kabul etmeleridir"^[3]

Baba Semmâsî, müridlerinden Emir Külâl'e; "Bu erin terbiyesi sana aittir" diyerek, Nakşibendi ona emânet ettiği rivâyet edilir.^[4]

Nakşibend, her ne kadar Emir Külâl'e intisab etmişse de, muteber kaynakların haber verdiği göre, onun gerçek şeyhi, kendisinden çok sene önce vefât eden Abdulhâlik Gücdüvânî (6. 617/1220)'dir. Tasavvufta, kişinin kendisinden Önce vefât etmiş olan herhangi bir şeyhin ruhâniyetinden feyz alarak rabîta kurmasına, "Üveysilik yolu" adı verilir.^[5]

Bahauddin on sekiz yaşlarında iken, ailesi onu evlendirmek istemiş, Bahauddin, Baba Semmâsiyi da'vet etmek için Semmâs'a gitmiş, oraya varınca, hocanın sohbetine iştirak etmiş, sohbetin kendisine verdiği zevk ve huzurdan sonra mescide gitmiş ve Cenâb-ı Hakk'a, "Ya Rabbi!.. Bana belâ yükünü çekmek için kuvvet ver. Bu hususta bana ihsanda bulun" diye dua etmiştir. Baba Semmâsi onun bu durumunu öğrendiği zaman, kendisine: "Îlâhî!.. Sen, rızana uygun olanı ne ise, onu bu zayıf kuluna ihsan eyle!" diye duâ etmesini, zirâ her zaman Allah'ın rızasını kazanmayı gâye bilen kimseye belâ ulaşmayacağını, şayet Allahu Teâlâ bir velisine belâ gönderirse, yine kendi inâyetiyle ona kuvvet ve tahammülü ihsan edeceğini, insanın kendi irâdesiyle belâ istemesinin doğru olmayacağını söylemiştir.

Baba Semmâsî vefât ettikten sonra, Semerkant'a gitmiş, oradaki dervişlerin sohbetine iştirak etmiş, kısa bir zaman içinde onların saygısını kazanmış ve tekrar memleketi Kasr-ı Arifân'a dönmüştür.^[6]

Bahauddin Nakşibend iki kez Hicaz'a gitmiştir. Gidiş ve gelişlerinde çeşitli zatları ve yerleri ziyâret etmiştir. Memleketi olan Kasr-ı Arifân'da bir mescid yaptırmış ve inşaatında bizzat çalışıp işçilik yapmıştır.^[7]

Nakşibend, Hanefî mezhebine mensuptu. Her fırsatta sohbet eder, va'z ve nasihatte bulunur ve "Tarikimiz sohbet üzerinedir" diyerek, müridlerini de buna teşvik ederdi. Aynı zamanda o, çok mütevâzi idi; misafirlere çok saygı gösterirdi. Hayvanlara karşı bile sevgi beslerdi ve haramdan son derece sakınırdı. Ölümünden bir gün önce müridlerine, halifelerinden Muhammed Parsa (ö. 922/1516)'ya tâbi olmalarını vasiyet etti ve 3 Rebiül-Evvel 791/2 mart 1389 pazartesi günü, doğduğu yer olan Kasr-ı Arifân'da, yetmişüç yaşında iken Hakk'ın rahmetine kavuştu.

Nakşibendi Tarikatı, Bâhaiddin Nakşibendden sonra, Alaeddin Attar, Zahid Bedahşi ve Muhammed Parsa tarafından geniş bir alâna yayıldı. Bilhassa İmam Rabbânî (ö. 1034/1625) zamanında, Hindistan ve havalisinde yayılma kaydetti. İmam Rabbânî'nin oğlu Muhammed Ma'sûm (ö. 1098/1687) da ciddi bir eğitim görerek, babasının mutedil tasavvuf yolunu devam ettirdi. Tarikat, oğlu Şeyh Seyfeddin (ö. 1100/1689) ve halifesi Seyyid Nûr Muhammed Bedvânî (ö. 1135/1723) ile naklî, tasavvufî ve farz-ı kifaye ilimler bakımından bir medrese ve

herkese açık bir müessese haline geldi. Bu tarikat, Fatih Sultan Mehmed zamanında, Molla İlâhî Simâvî (ö. 896/1490) vasıtasıyla İstanbul'a girdi. Gulam Ali Dehlevî ve Ebû Saîd Müceddidî ile Hindistan içlerine de yayıldı. On sekizinci asırda Mevlana Ziyaeddin Bağdadî ile Osmanlılarda genişledi ve istikrar kazandı. Osmanlı padişahları Nakşibendiliği himâye ettiler. İstanbulda, altmış beş adet Nakşibendi dergahının bulunması, halk arasında ne kadar yaygın hale geldiğini göstermektedir.^[8]

Sonraki yıllarda Nakşibendiye tarikatının Mevlâna Halid Bağdâdî (ö. 1242/1826) tarafından kurulan Halidiye kolu, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, Suriye ve Irak yörelerinde yaygınlık kazandı.^[9]

TÜRKLERDE KALENDERİLİK VE TARİHÇESİ

KALENDERİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI

Kalenderilik Emevilerin Arap Milliyetçisi denilebilecek tutumları mevali dedikleri Arap asıllı olmayan Müslümanlara tepeden bakan bir tutuma girmeleri, İslam coğrafyasının genişlemesine paralel olarak gelişen İslamiyet'i yorum konusundaki farklı tutumlar Hint ve Yunan felsefelerinin İslam bilginlerince İslam çerçevesinde yorumlanması gibi farklı etkenlerin tesiriyle ortaya çıkan **Tasavvuf** anlayışının bir ürünüdür.

Bâyezid-i Bistâmî, Cüneyd-i Bağdadî ve Hallâc-ı Mansur gibi erken dönem tasavvufçuların ilahi cezbeye dayalı tutumları züht ve takva sahibi âlimler tarafından daha o zamanlarda bile Melamilik şeklinde değerlendirilmiş, kalenderilik ise Melamiliğin bir kolu olarak şekillenmiştir. **Bâyezid-i Bistâmî, Cüneyd-i Bağdadî ve Hallâc-ı Mansur** gibi erken dönem mutasavvıflarının görüşleri Irak ve Bağdad merkezli yayılma alanıyla İran ve Horasana da sirayet ettiği belli olmaktadır. Tarihten günümüze doğru bakılarak yapılan bir değerlendirmede Tasavvufun mevali tabir edilen Arap asıllı olmayan ve sonradan Müslüman olan İslam milletlerinde daha çok rağbet gördüğü ve yayıldığı görüşüne karşı çıkmak zordur.

Melamilik olarak şekillenen **tasavvuf** kanadından doğan kalenderilik üzerinde Hint ve İran mistizminin etkisi büyüktür. Kalenderiler üzerinde en geniş araştırmayı yapan Ahmet Ocak'ın da bu yöndeki tespitlerine **Prof. Dr. Fahri Unan**'da katılarak bu tesiri şöyle ifade eder. " İlk Kalenderî şahsiyetlerinin **Budist, Zerdüşti ve Maniheist** kültür çevrelen ile sıkı bir ilişki içinde bulunduklarını, söz konusu kişilerin giyim-kuşamdan dünyâya bakış tarzlarına kadar bu çevrelerin derinden etkisi altında kaldıklarını" [1] kabul etmektedir. "

Türklerdeki kalenderilik anlayışındaki İslamiyet öncesi Türklerin düşünme ve inanç biçimlerinin etkisi üzerinde hemen hemen hiç durulmamıştır. Fakat Melamilik, kalenderilik gibi tarikatları benimseyen Türk kitlelerinin genellikle İslami yeti sonradan kabul eden, İslami yeti seçtikleri halde İslamiyet öncesi dönemdeki törelerine bağlı kalmayı da tercih eden Türk zümreleri arasında daha çok yayıldığı üzerinde pek durulmamıştır. Bu açıdan bakıldığında Abdalan'lı Rumların İslamiyet'e rağmen törelerini yaşatmakta direnen veya bu sebepten kalenderi olan Türkler arasında yaygın olduğu bir gerçektir. İlk bakışta kalenderilerin yaşama ve düşünme biçimleri ile İslamiyet öncesi Türklerle bir irtibat yokmuş gibi görünse de kaidelere lakayt kalan Türk zümrelerinin kalenderilik, Melamilik, **Bektaşilik** heteredoks veya

marjinal İslami gruplar arasına katıldıklarını veya duaları bile Türkçe okumakta direnen **Alevilik** gibi mezhepleri tercih ettiklerini kabul etmek daha doğru olacaktır.

Kalenderilik düşüncesinin melamilikten zuhur ettiğinde pek çok araştırmacı hemfikirdir. **Melâmetilik**, Abbasî İmparatorluğundaki Mevali tabakasına mensup esnaf kesiminin mistik hareketidir. Bu hareket, Sâmânoğulları ile, başta Gazneliler olmak üzere çeşitli Türk zümrelerinin sürekli hâkimiyet mücadelelerine sahne olan bir bölgede, Mâverâünnehir'de yerleşip kök salmıştır. ([2]) Bu cümlelerden de anlaşılacağı gibi Melamilik'in ortaya çıkış zamanı **Türklerin İslamiyeti** henüz kabul ettiği ve etmekte olduğu 10. ve 11 yy içresindedir. Melamilik İlk Müslüman Türk devletlerinin hâkimiyetindeki bölgelerde ortaya çıkmıştır. Nitekim A. Yaşar Ocak da bu etkinin izlerine işaret etmektedir. " Haydarilik! in kurucusu **Şeyh Kutbu'd-Dîn Haydar'ın**, bugün bile bütün Türk dünyasının tanınmış ve etkili bir sûfî sîmâsı olan **Ahmed-i Yesevî** ile bağlantısı tesbit edilmektedir. [3]

Kalenderilik üzerindeki **Hint, İran**, hatta Yunan felsefelerinin izlerini arayan, **batınlığe** dair işaretleri inceleyen araştırmacılar **Melamilik** ve dolayısı ile Kalenderilik anlayışındaki İslamiyet öncesi Türk inanç izlerine dair kalıntılardan bahsetmekten yüksünmektedirler. Türk dünyasındaki bütün tarikatların kökenini **Ahmet Yesevi** ve Yesevilik'e dayandırmakta görüş birliğinde olunmasına rağmen Kalenderilik Alevilik gibi zümrelerin inançlarına sirayet eden İslamiyet öncesi izlerin belirlenmesinden özellikle kaçınılmaktadır. Nitekim bu konuya işaret eden araştırmacılar da az değildir. "**Ahmet Yesevî'ye** dayandırılan halk İslâm'ının heterodoks kanadı, Yesevî'nin dervişleri aracılığıyla Anadolu topraklarına ulaşmış ve yapısındaki İslâm öncesi inanç motifleri nedeniyle daha çok sınır boylarındaki Türkmenler arasında kabul görmüştür." [4]

Türklerin Kalenderilik üzerinde fikri katkılarının olmadığını kabul etsek bile kalenderiliğin İslami yaşayışı benimsemekte zorlanan ve geleneklerine uygun yaşamakta direten, göçer Türkmenlere uygun geldiği tartışmasız bir gerçektir.

Kalenderiliğin Anadolu'da ortaya çıkışı İran ve Horasandan gelen Yesevi dervişlerini 13 yy dan itibaren Anadolu'da köy köy , il il örgütlenmişler Yesevi kökenli olmakla beraber değişik adlar altında tarikatlar ve dergahlar kurmuşlardır. [5] Kalenderilik **Mevlânâ Celaleddîn Rûmî** ile başlayıp **Yunus Emre** ile şekillenen heterodoks ve marjinal anlayışlardan şekillenmiştir. **Ahmet Yaşar Ocak**, Türk Barak Baba, **Sarı Saltuk** gibi Kalenderî/ Haydarî şeyhleri nedeniyle Yunus'un da bir Melâmetî-Kalenderî şeyhi olduğunu söyler [6]"

Zahiri bir tasavvuf perdesi altında, ekserisi aşağı tabaka mensubu, Türkmen boyları arasında haddini aşan, şii akaidini ve batını fikirleri neşreden" bir zümre olarak tarif eder. [7] Buradan da anlaşılacağı gibi kalenderiler ile Şiilik ve batınlık arasında sıkı bir bağ vardır. Şiiliğin Şamanizim inancı ve geleneklerinden vaz geçmeye pek niyetli olmayan Türk boyları arasında ragbet gördüğü ve tercih edildiği genel kabul görmüş bir gerçektir. O halde kalenderi dervişliğinin yayılma alanlarında da aynı sebepleri aramak mantıksız olmayacaktır.

Kalenderîler **Abdâlân-ı Rûm** yahut **Rum Abdalları** adıyla da tanınmışlar Osmanlı fetihlerinde önemli roller üstlenmişler [8] ama bilhassa 16 yy.dan itibaren Osmanlılara karşı olan isyanların içinde olmaya başlamışlardır. Rumelideki fatihlerin ve akıncı beylerinin etrafında Yenice Vardar, Belgrat ve Yahyalıda 16 yy dahi kalenderi dervişlerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. [9] Önemli bir **divan şairi** olan Hayreti, Evranos ve Mihailoğlu beylerinin himayesini gören kalenderi bir şairdir. Hemşerisi olan Usuli ve **Hayalinin** de bu bölgede yetişmiş olması, Kanuni zamanında dahi kalenderi dervişlerinin varlığını ve nerelere kadar ulaştıklarını ispat etmesi bakımından çok önemlidir. Kalenderilik Kanuni zamanında yok edilecek düzeyde takibata uğruyorken **Usuli** ve **Hayali'nin** hatta bir ara Hayretinin bile Kanuni'nin meclislerine kadar ulaşabilmeleri oldukça düşündürücüdür.

Anadoludaki kalenderilik Irakta ortaya çıkıp Horasanda yayılan seçkin ve üst sınıf tasavvutların anladığı şekildeki bir kalenderilik olamamıştır. "Kalenderîlik, İran'da Kalenderiyye adıyla ortaya çıkan bir tarikatı değil, **Yeseviyye**, Haydarîyye, Vefâiyye ve benzeri sûfî teşekkülleri de kucaklayan bir büyük mektebi kastetmektedir. [10]

KALENDERİLİK HAKKINDA BİLGİ VEREN KAYNAKLAR

Tasavvufî kaynaklar dışında Avrupalı seyyahların yazmaları Kalenderiler hakkındaki malumatlar vermişlerdir. Kalenderilerden söz eden bilinen en eski kaynak Baba Tâhir-i Uryan'ın eserleridir. Aynı çerçevede **Hâce Abdullah-ı Ensârî'nin** farsça Risâle-i Kalendernâme 'si, Hatib-i Farisi'nin Menâkıb-ı **Cemâlû'd-Dîn-i Sâvî** adlı eseri, Otman Baba ve etrafındakileri anlatan Küçük Abdal'ın **Velayetnâme-i Otman Babası, Bektâşi** menakıbnâmeleri, Abdurrahman Cami'nin Nefahât ı gibi sufi tabakat kitapları, İbn Batuta gibi Arap seyyahların eserleri, onbeşinci yüzyıldan itibaren Clavijo'nun Kadiz'den Semerkand'a Seyahat, Nicolas de Nicolay'ın Les Navigations et Peregrinations, Salomon Schweigner'in Constantinopel , Antonio Menavino'nun I Costumi et La Vita Turchi" gibi Avrupalı seyyahların eserlerinde Kalenderiler ile ilgili malzeme bulmak mümkündür.

KALENDERİLİĞİ OLUŞTURAN UNSURLAR

Kalenderiliği Hind-İran mistisizmi ile tasavvufun sentezi oluşturmaktadır. Bu sentez içinde İran'daki Hurufilik, Melamilik gibi çeşitli unsurlar yer almaktadır. **Kalenderiler**, mala mülke ve şöhrete önem vermeyen, toplumdan önemli ölçüde kendilerini tecrid etmiş, kanaat anlayışına sahip bir topluluktur. Hayat tarzları ve dış görünüşlerinde gezgin Budist, Zerdüşti ve Maniheizt rahipler gibiydiler. Avrupalı seyyahlar Kalenderilerin "Şâh-ı Merdan aşkına!" diyerek dilendiklerini yazmaktadırlar.

Cemâlû'd-Dîn-i Sâvî'den, sonra Kalenderliğin Mısır, Suriye, Irak, İran, Orta Asya ve Hindistan'da nasıl bir gelişme kaydettiğini ana hatları ile ele aldıktan sonra, varlıklarını XVII. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde de devam ettiren ve birer Kalenderî tarikatı olan Haydarîlik, Câmîlik ve Nîmetullâhîlik ele alır. [11]Bu üç tarikat, esas olarak İran coğrafyasında şekillenip buradan İslâm dünyasının öteki bölgelerine yayılmıştır. Bunlardan Haydarîlik'in Türkler arasında ayrı bir yeri bulunduğu görülmektedir. Çünkü, A. Ocak'ın, ünlü şâir **Ali Şir Nevâyî'**ye dayanarak [12]bildirdiği gibi Haydarîlik'in kurucusu Şeyh Kutbu'd-Dîn Haydar'ın, bugün bile bütün Türk dünyasının tanınmış ve etkili bir sûfî sîmâsı olan **Ahmed-i Yesevî** ile bağlantısı tesbit edilmektedir. Osmanlı sahasındaki tanınmış isimler **Kaygusuz Abdal**, **Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli)** ve **Seyyid Rüstem, Sultan Şucâud-Dîn** (Sultan Varlığı) ve Otman Baba (Hüsâm Şah)'dır.

KALENDERİLİK KOLLARI, DÜŞÜNCESİ VE EDEBİ YANSIMALARI

Farklı adlar taşımlarına rağmen Anadolu ve Rumelindeki kalenderi tarikatlarının pek çok ortak yönleri bulunmaktadır. Kaynaklardaki bilgilerden hareketle Anadolu ve Rumeli'deki kalenderileri yedi kola ayırmak mümkündür. Bunlar: Kalenderler veya Kalenderiler, Haydarîler, **Rum Abdalları**, **Camiler**, **Torlaklar**, **Şemsîler**, **Nîmetullâhîlerdir**. Bu gruplardan Rum Abdalları ve Torlaklar, Osmanlı topraklarında doğmuş olan zümreler iken, diğerleri bilhassa İran'dan Anadolu'ya intikal etmişlerdir. Yedi kola ayrılmış olmalarına rağmen bütün bu kalenderi cemaatlerinin hepsinin ortak davranış şekilleri, kıyafetleri, düşünme biçimleri ve tavırları vardır. Bu davranış, adet, tavır, alışkanlıkları ve fikirleri yüzünden halkın ve yönetimin tenkit ve takibine uğramaya başlamışlardır.

Prof. Fahrettin Unan bu davranışları şu şekilde özetler. "Sürekli gezmekte, dilenmekte, sıra dışı bir kıyafetle dolaşmayı tercih etmekte; esrar ve içki içmekte, büyük bir kısmı saç, sakal ve bıyıklarını kazıtarak dolaşmakta, falcılık yapmakta; hemen hepsi şerî ahkâma pek riâyet etmemekte, içlerinde zaman zaman homo-seksüeller görülmekte, kezâ zaman zaman gezdikleri çevrelerde halka zarar vermekten çekinmemektedirler." [13] Kalenderilerin yaşama biçimleri ve anlayışlarını Hayreti, Usuli, Mesihi gibi şairlerin şiirlerinde de görmek mümkündür.

Kapına vardıkça incinme, Mesihi'ye dedim
Dedi ki: vacip değil varmak, kalender Ka'be ye **Mesihi**

Kalenderiler sevgililerinin ve mahbuplarının yüzünde Huda'nın güzelliğini görürler. O yüzden sevgilinin kapısına gelmek Ka'beyi ziyaret mertebesinde görülmektedir. Beyitte Nesimi'nin gelişinden hoşlanmayan sevgilisi Kalenderlerin Ka'beyi ziyaret etmeyi vacip görmediklerini ima ederek Mesihi'yi kibarca kapıdan kovması anlatılmaktadır.

Ehl-i aşk içre namaz olmaz diye ta'n eyleme
Sûfiye saf-i derûn ile niyaz olur namaz. **Hayreti**

Aşk ehli olan bu meclisin içinde namaz kılmak olmaz diye beni (ta'n etme) ayıplama, Ey sufi, Namaz kalbi temiz olanlar ile bana yalvarır. (Ben namaza niyaz etmem, namaz bana niyaz eder)

Bî-vefâdur kahbe dünya gibi bunlar bunlara
Kulluk eyleyen gidilerûn perestârın s. . . m **Hayreti [14]**

Vefasız ve kahpe dünyaya ile dünyanın malına mülkü için kulluk edenlere küfreden **Hayreti**'nin bu beytinde kalenderilerin dünyaya, yönetime ve baş eğenlere takındığı tavır kalenderiliğin avare, başıboş, özgür hayat anlayışını ifade eder. Kalenderilik, derviş-meşrep, alevi-mezhep özelliklerini tamamlayıcı niteliktedir.[15] Kalenderiliğin zühd ve takvaya değil cezbeye önem veren İslâm anlayışı ve muhalefet etmeye yatkın, hayata bağlı, sosyal adaletsizliklere duyarlı, kaybedecek bir şeyi olmadığı için gördüğü yanlışları eleştirmekten çekinmeyen kişilik özelliklerini ortaya çıkarmıştır. **M. F. Köprülü:** " Rum Abdallarının "her manasıyla müfrit Alevî" ve "On iki imamı kabul etmek suretiyle İsnâaşeriyye'den olduklarını"ı söyleyerek dini algılayışlarını "müfrit şii ve Alevî" kelimeleriyle ifade etmiştir.[16]

Pek çok kalenderi dervişinin divan ve halk şiirine katkıları olmuştur. Bunlar arasında **Kaygusuz Abdal**, Otman Baba, Muhiddin Abdal, Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli) ve Seyyid Rüstem, Sultan Şucâud-Dîn, Sadık Abdal, Seher Abdal, Muhyiddin Abdal, Koyun Abdal, Kalender Abdal. **Hayreti, Usuli, Hayali**, Yetimi, Haydari, Yetim Ali Çelebi, Işık Şemsi, **Virani, Askeri, Fazli, Gülşeni, Kelâmi**, Temennayîgibi divan ve halk şairleri vardır. [17]

KALENDERİLİĞİN SONU

Fatih zamanına kadar devletle iyi geçinen kalenderiler karşılıklı fayda ilişkilerine dayalı bir dostluk içindeydiler. Osmanlılarla kalenderilerin imparatorluk haline gelene dek iyi anlaştıkları açıkça ortadadır. **İstanbul un fethine** iştirak eden kalenderiler için Fatih'in bir zaviye açtığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Başkentini İstanbul yapan imparatorluğun eğitim

gerektiren yönetim anlayışında cahil kalenderilerin yapabilecekleri bir katkı kalmayınca devletle ters düşmeye başlamışlar bu defa isyanlara katılır olmuşlardır. Devletin kalıcı olmak için ve imparator devlet olmaya uygun müessesler kurmaya, Beyliklerin, bey sülalelerinin ve batını zümreleri etkisizleştirerek uzun süreli bir imparatorluk ve egemen güç haline gelme politikasına girmesiyle İranla olan savaşlarda Kalenderi ve alevi cemaatlerin Şah yanlısı bir politikaya yönelmesi, kalenderiler üzerindeki baskının dozunu arttırmıştır. Kalenderilerin **Yavuz ve Kanuni** zamanında şiddetle takibata uğradıkları, cezalandırıldıkları görülür. Bu baskılar neticesinde 17. yy dan itibaren varlıklarının git gide ortadan kalktığı etkilerinin silinmeye başladığı görülmüştür.

SONUÇ

Melamilikten kaynaklanan Kalenderilik Gazneliler ve Samanoğulları gibi Türk devletlerinin hâkimiyet sahasındaki Horasan'da inkişaf etmiş, bazı Yesevi dervişlerinin fikri ve ictihadi katkılarıyla (Haydarilik) Türkler arasında da yayılmaya başlamıştır. Yesevi ve Melamilik Horasan'dan Anadolu'ya taşınmış Mevleviler ve **Yunus**'un tesirleri altında heteredoks yapılı Anadolu tipi kalenderilik ortaya çıkmıştır.

Anadolu'daki kalenderilik "**Şems-i Tebrîzî**, Evhadüd-Dîn-i Kirmânî ve Fahrüd-Dîn-i Irakî gibi, gerçeklen yüksek tasavvufi fikirlere ve engin bir mistik tecrübeye sâhip, ilimden nasibini almış şahsiyetlerin Kalenderîlik anlayışlarından tamamen uzaklaşmıştır. Baba adı verilen şehirli hayattan uzak göçebe Türkler arasında yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Yüksek **tasavvuf** kültürüne sahip mutasavvıfların kalenderilik anlayışı göçebe, geleneklerine bağlı Türk zümreleri arasında İslami yaşayış biçimlerinden ve ibadetlerinden kaçınmanın bir yolu olarak algılandığı ve bunun için benimsendiği söylenebilir.

Kalenderiliğin bilhassa İslamlık öncesi inançları ve yaşama biçimini sürdürmekte dirençli olmaya çabalayan tutucu Göçebe Türk oymakları arasında rağbet gördüğünü rahatlıkla iddia edebiliriz. Başlangıçta devletin yayılmasında ve kurulmasında öncü olan, 15 .asıra kadar İslamiyet'in yayılması için cephe önlerinde akın ve savaşlara katılan Rum abdallarının ve kalenderiler bu yy dan itibaren devlet ve yönetimle sürtüşmeye başlamışlar isyanlar çıkarmışlar veya isyanlara iştirak etmeye başlamışlardır. Şer'i kaidelere hiç uymayan , içki içmekten çekinmeyen kalenderilere Selçuklularla birlikte Sünni mezhebi benimseyen Osmanlı alimleri ve yönetimi 15. yy dan itibaren Kalenderi zümresini yok etme politikasına yönelmiştir. 17. yy dan sonra da kalenderi varlığı hissedilir bir şekilde ortadan kalkmış gözükmektedir.